

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 5.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.5.86>

УДК 336.1

С. М. Тесля,

к. е. н., доцент,

*доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5655-5174>

А. В. Козицький,

*аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8881-1452>

О. І. Тиндик,

*аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9183-7639>

РОЛЬ БАНКІВ У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

S. Teslya,

*PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Money
Circulation and Credit, Ivan Franko National university of Lviv, Ukraine, Lviv*

A. Kozytskyi,

*Postgraduate student of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine*

O. Tyndyk,

*Postgraduate student of the Department of Finance, Money Circulation and
Credit, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine*

THE ROLE OF BANKS IN THE DEVELOPMENT OF THE NON- STATE PENSION SYSTEM IN UKRAINE

У статті обґрунтовано необхідність побудови ефективної системи пенсійного забезпечення важливу роль у якій відіграватиме недержавна складова. Визначено головні елементи вітчизняної системи соціального захисту; подано ключові напрями реалізації недержавного пенсійного забезпечення та охарактеризовано позитивні сторони його розвитку в українській економіці.

Графічно подано напрями співпраці суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення з усіма ланками вітчизняної фінансової системи та визначено головні умови його розвитку в Україні. Розкрито особливості формування та використання ресурсів недержавних пенсійних фондів; визначено специфіку функціонування й обов'язки головних суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. Досліджено роль банків у розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення та підвищення рівня довіри населення до діяльності приватних фінансових установ.

Визначено місце банківських установ у залученні заощаджень населення на пенсійні рахунки та активізації інвестиційної діяльності учасників пенсійної системи. Проведено порівняння класичних банківських депозитів та пенсійних накопичувальних вкладів. Наголошено на необхідності проведення банками масово-роз'яснювальної роботи серед громадян у сфері використання продуктів недержавного пенсійного страхування. Розкрито особливості ведення банками адміністративної, управлінської діяльності та виконання функцій зберігачів у пенсійній системі. Визначено обов'язки банку як зберігача активів недержавних пенсійних фондів. Окреслено головні перешкоди розвитку системи недержавного пенсійного страхування в Україні та запропоновано заходи щодо їх подолання у період повоєнної відбудови економіки. Подано чинники, які знижують ефективність участі банків у пенсійному забезпеченні та оцінено вплив їхньої стабільності на діяльність пенсійних фондів. Висвітлено діяльність банків у сфері управління активами недержавних пенсійних фондів та способи нарощення їхньої інвестиційної активності.

Запропоновано напрями посилення ролі банків у розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

The article substantiates the need to build an effective pension system, in which the non-state component will play an important role. The main elements of the domestic system of social protection are defined; the key areas of implementation of non-state pension provision are presented and the positive aspects of its development in the Ukrainian economy are characterized.

The directions of cooperation of the subjects of non-state pension provision with all links of the domestic financial system are graphically presented and the main conditions of its development in Ukraine are defined. The peculiarities of the formation and use of resources of non-state pension funds are disclosed; the specifics of the functioning and duties of the main subjects of non-state pension provision are defined. The role of banks in the development of the system of non-state pension provision and increasing the level of public trust in the activities of private financial institutions is studied.

The role of banking institutions in the attraction of population savings to pension accounts and activation of investment activities of pension system participants has been determined. A comparison of classical bank deposits and pension savings deposits was made. The need for banks to carry out mass educational work among citizens in the field of using non-state pension insurance products was emphasized. The specifics of banks conducting administrative and management activities and performing the functions of custodians in the pension system are revealed. The obligations of the bank as a custodian of assets of non-state pension funds are defined. The main obstacles to the development of the non-state pension insurance system in Ukraine are outlined and measures to overcome them during the period of post-war economic reconstruction are proposed. Factors that reduce the effectiveness of banks' participation in pension provision are presented and the influence of their stability on the activities of pension funds is assessed. The activities of banks in the field of asset management of non-state pension funds and

methods of increasing their investment activity are highlighted. Directions for strengthening the role of banks in the development of the system of non-state pension provision in Ukraine are proposed.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, адміністратори, компанії з управління активами, зберігачі, банківські установи, національна економіка.

Keywords: pension system, non-state pension provision, non-state pension funds, administrators, asset management companies, custodians, banking institutions, national economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в економіці України нагромадилося багато гострих проблем, які суттєво дали про себе знати після 2022 року. Унаслідок початку повномасштабної війни в країні лівова частка фінансових ресурсів почала направлятися на оборону, суттєво зменшився обсяг надходжень до бюджетної системи та позабюджетних фондів, стало неможливим обслуговувати державну заборгованість. Уряд змушений був просити кредиторів про відтермінування погашення зобов'язань, а також звернутися до міжнародних партнерів за військовою та фінансовою допомогою з метою збереження стабільного функціонування фінансової системи.

У довоєнний період пенсійна система України постійно працювала у кризовому стані, пенсійне забезпечення більшості категорій громадян проводилося на низькому рівні, а розмір пенсій, зазвичай, не досягав розміру мінімальної заробітної плати та не створював передумов для зростання якості життя пенсіонерів. З цією метою був ухвалений курс на реформування української пенсійної системи та доповнення її недержавною складовою, що дасть змогу у майбутньому формувати достатній обсяг фінансових ресурсів та забезпечувати гідний рівень життя населення після досягнення пенсійного віку. Проте дія зазначених вище чинників суттєво ускладнила ситуацію у сфері

недержавного пенсійного забезпечення та різко знизила попит на послуги фондів унаслідок різкого падіння доходів населення.

Зауважимо, що досвід провідних країн світу засвідчує важливе значення функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, котра є своєрідним механізмом формування додаткових фінансових ресурсів з метою спрямування їх на виплату пенсій громадянам. З огляду на надання Україні статусу кандидата на вступ у ЄС, важливо забезпечити розвиток та інтеграцію національної пенсійної системи, що потребує проведення ґрунтовних досліджень та напрацювань у нормативно-правовому, організаційному та інституціональному напрямках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Напрями посилення ролі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення висвітлювали у своїх публікаціях такі українські науковці: В. Виговська [1], Б. Вишивана [8], Є. Вівдюк [2], Л. Діденко [3], І. Дунець [9], Ю. Коваленко [5], Ю. Конопліна [6], С. Кузьма [7], М. Лещенко [5], А. Онкович [7], І. Приймак [8], Н. Татарин [9], В. Тітор [3], В. Федина [10], Ю. Чепіль [9], Т. Яворська [11] та інші.

Зважаючи на значний обсяг наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених з окресленої проблематики, не всі сторони цієї складної і багатогранної проблеми у повній мірі висвітлені та належно обґрунтовані. Зокрема це стосується підвищення ефективності діяльності банків як зберігачів активів НПФ, формування зацікавленості населення у відкриття пенсійних депозитних рахунків у банківських установах, пошуку напрямів підвищення надійності депозитних організацій як учасників системи недержавного пенсійного забезпечення тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є пошук напрямів посилення ролі банків у системі недержавного пенсійного забезпечення України в умовах вступу у Європейський союз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне функціонування механізму соціального захисту громадян країни виступає ключовою характеристикою високих темпів розвитку держави, який дає змогу забезпечити

високу якість життя і добробуту населення. Відбудова вітчизняної господарської системи, протікання політичних і військових процесів, вимушена міграція громадян України зумовлюють необхідність у використанні інноваційних способів й методів мінімізації ризиків у соціальній сфері держави. Важливим способом фінансового забезпечення функціонування механізму соцзахисту є ресурси бюджетної системи і позабюджетних фондів. Водночас ключове значення у вирішенні низки гострих проблем (дожиття до пенсії, фінансування витрат на медичні послуги, зниження працевдатності) мають недержавні фінансові установи (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди (НПФ), банківські установи) й організації, які ведуть діяльність на добровільній основі та займаються благодійністю. Необхідно підкреслити, що в кризових умовах сьогодення значення приватних фінансових інститутів у мобілізації грошових коштів для соціального забезпечення є невеликим, а їхня спроможність виступати у якості чинника зростання добробуту громадян – незадіяна.

Вітчизняна система соціального захисту громадян охоплює три ключові елементи: проведення різних видів соціального страхування; надання соціальної допомоги у разі настання визначених обставин; формування соціальних гарантій у суспільстві (обґрунтованого прожиткового мінімуму, мінімальної оплати праці, пенсії, компенсування втрат унаслідок інфляційних процесів тощо).

Сьогодні у вітчизняній пенсійній системі функціонує тільки перший і останній ступені, а введення в дію середнього постійно відкладають. Водночас за рахунок державних грошових коштів фінансують пенсії за віком майже всім фізичним особам у відповідності до нарахованого стажу. Проте фінансовий стан ПФУ нині бажає кращого, оскільки простежується постійна нестача доходів для фінансування витрат фонду, тому майже на 1/3 він дофінансовується за рахунок держбюджету, що зовсім не сприяє зростанню пенсійних гарантій в країні. В умовах недостатнього загальнообов'язкового нагромаджувального пенсійного страхування лише недержавне пенсійне

забезпечення (НПЗ) допоможе фізичним особам накопичити гроші на гідне проживання у пенсійному віці. З іншого боку, сучасні кризові військові умови функціонування української економіки, постійне зниження доходів громадян працездатного віку та зростання недовіри до приватних фінансових організацій не сприяють нарощуванню прихильності населення до комерційних пенсійних проектів і не окреслюють їхніх перспектив.

У вітчизняній господарській системі НПЗ реалізують за допомогою: НПФ – за рахунок заключення пенсійних контрактів; страхових організацій – через підписання страхових угод щодо забезпечення довічної пенсії з членами компанії; банків – за допомогою укладення угод щодо вкладання коштів на депозитні рахунки пенсійного типу. Всі суб'єкти механізму НПЗ мобілізують додаткові інвестиційні кошти, знижують соціальну невизначеність й мають працювати у низькоризиковому полі в умовах дієвої верифікації сучасних загроз.

Ключовою ціллю урядової політики у соціальній сфері є побудова дієвої пенсійної системи, котра буде здатна мобілізувати достатні обсяги грошових коштів для виплати пенсій населенню, за рахунок яких громадяни будуть мати змогу забезпечувати собі нормальні умови життя. Формування і прогрес української системи пенсійного забезпечення постійно проходить під впливом низки деструктивних чинників: часті кризи в економіці та політиці, негативні міграційні процеси в країні, зростання частки осіб пенсійного віку, обмежене використання інструментів фінансового ринку, військові дії та анексія територій країни, складність процесів збереження реальної вартості заощаджень та інше. У такій ситуації доцільно об'єднати потенціал класичного механізму пенсійного забезпечення з недержавною складовою з метою отримання синергетичних ефектів у різних сферах та формування достатньої фінансової спроможності щодо задоволення головних соціальних потреб населення у похилому віці.

Розвиток української системи НПЗ відбувається непослідовно та проходить з постійними ускладненнями, а для його активізації доцільно брати

до уваги досвід провідних країн світу. Систему НПЗ розглядають з погляду сукупності використовуваних методів, важелів і механізмів, проведення різноманітних заходів у господарській системі з метою мобілізації довготермінових накопичень, які будуть слугувати базою для забезпечення надання пенсій у майбутньому та не залежатимуть від різного роду ризиків і небезпек. Вона є складовою механізму нагромаджувального пенсійного забезпечення, в основі якого лежить принцип добровільної участі громадян і суб'єктів господарювання у цій системі для забезпечення собі додаткових виплат та можливостей у пенсійному віці.

Важливими позитивними рисами, які стимулюють застосовувати різні схеми НПЗ є: забезпечення визначених обсягів пенсійних виплат; передання у спадщину власних нагромаджень на випадок настання непередбачених обставин; вкладання пенсійних заощаджень з метою формування додаткових надходжень у майбутніх періодах тощо. До чинників, котрі знижують розповсюдження різних видів НПЗ доцільно віднести такі: висока ціна членства у приватних пенсійних фондах (близько чотирьох відсотків від нагромаджених пенсійних ресурсів); невисокі доходи українців (і не тільки), виплата зарплат у конвертах та приховування працівників; нерозвинений фінансовий ринок, що перешкоджає активізації інвестиційної діяльності НПФ.

Необхідно констатувати той факт, що важливим аргументом на користь доцільності впровадження НПЗ є зменшення видатків, що стосуються набуття членства у особистих пенсійних програмах. Напрями співпраці НПЗ з окремими сферами фінансової системи висвітлено на рис. 1.

Головні умови розвитку НПЗ охоплюють: зростання потреби у продуктах НПЗ, присутність на ринку фінансово стабільних суб'єктів у цій сфері, котрі мають високий потенціал до задоволення таких потреб; пропозиція великої кількості послуг у сфері НПЗ.

Сучасна стадія розвитку української пенсійної системи супроводжується підвищенням навантаженням на ПФУ та високим тиском на держбюджет, що стало наслідком зростання державного боргу країни та виплати пенсій, розмір

яких не відповідає сучасним першочерговим потребам населення. У такій ситуації уряд має формувати передумови та зацікавленість усіх учасників пенсійної системи до поєднання вигод власників пенсійних рахунків та суб'єктів, котрі професійно займаються пенсійним страхуванням на ринку.

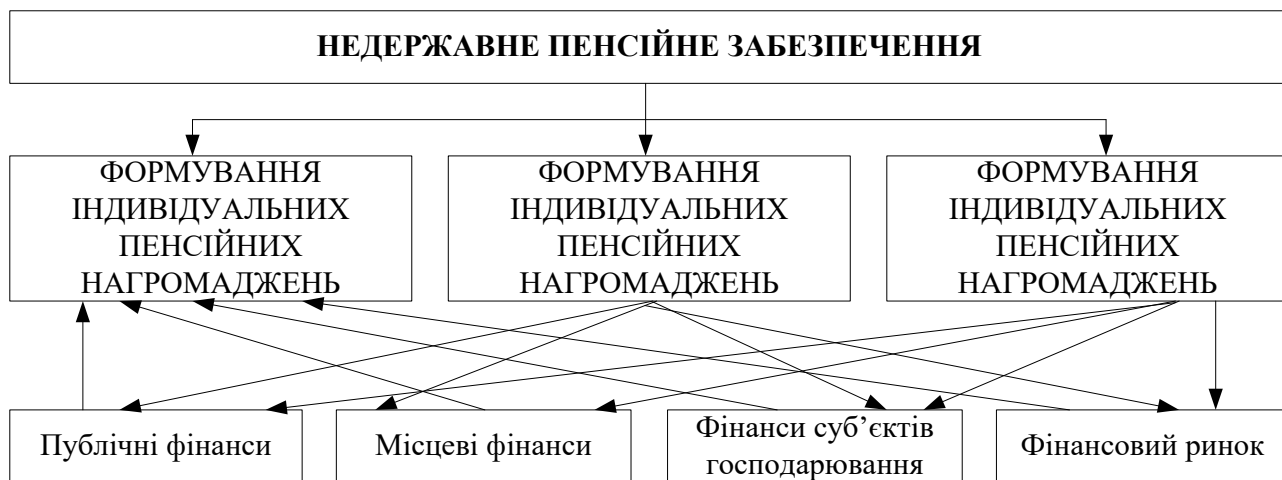

Рис. 1. Взаємозв'язок та значення НПЗ у фінансовій системі країни з розвинутою ринковою економікою [1, с. 120]

Перманентне зниження тиску на вітчизняну класичну пенсійну систему з метою підвищення рівня надходжень літніх громадян буде можливим лише в умовах об'єднаного підходу щодо реалізації потенціалу солідарного та нагромаджувального механізмів соціального забезпечення населення. В українській економіці функціонування третього ступеня пенсійного забезпечення реалізується, зазвичай, за допомогою збільшення чисельності активних НПФ, котрі є головним елементом, що допомагає наростити грошові кошти у сучасній вітчизняній пенсійній системі.

Особливості формування та інвестування фінансових ресурсів НПФ відображають такі характеристики: необхідність правового регулювання процесів управління залученими коштами; джерелами виплати пенсій є фінансові результати підприємницьких структур і оплата праці населення, тобто грошові кошти таких фондів мобілізують за рахунок розподілу валового продукту в країні; виплату пенсій проводять виключно у гривні (за винятком визначених нормативно-правовими актами ситуацій); власниками фінансових

ресурсів фонду є його члени; головний напрям використання залучених коштів – виплата пенсій членам НПФ; розмежування операційної та інвестиційної діяльності, за рахунок делегування повноважень щодо здійснення останньої компаніям з менеджменту активів (КУА); пенсійні нагромадження використовують тільки з метою реалізації обов’язків перед вкладниками фонду щодо виплати пенсій, покриття поточних видатків та ведення інвестиційної діяльності, що зумовлена потребою збереження вартості залучених фінансових ресурсів; постійна диверсифікація інструментів інвестиційної діяльності фонду; використання принципу кругообігу у процесі мобілізації, вкладання та повернення фінансових ресурсів; стратегічний період нагромадження і збереження грошових коштів у таких фондах з метою довготермінової стабілізації пенсійної системи України.

Необхідно підкреслити, що діяльність вітчизняних НПФ характеризується незначним ступенем охоплення громадян власними послугами, а якщо порівнювати ключові показники їх функціонування з розвиненими європейськими країнами, то він є гранично низьким. Така ситуація зумовлює необхідність проведення дієвого державного регулювання розвитку НПФ та стимулювання зацікавленості населення у вкладанні коштів у накопичувальне пенсійне страхування.

На зростання ефективності системи НПЗ націлене функціонування низки її суб’єктів, головними з яких є НПФ, адміністратори пенсійного фонду, КУА та банки зберігачі. Ці суб’єкти тісно взаємодіють між собою для досягнення єдиної мети – зростання ефективності системи НПЗ, що створить передумови для підвищення якості життя і добробуту населення країни.

Охарактеризуємо особливості функціонування й обов’язки головних суб’єктів НПЗ з метою висвітлення взаємозв’язку між ними.

НПФ: започатковують засновники як некомерційну установу, реєструють у НКЦПФР та ведуть діяльність у відповідності до статуту; менеджмент та аудит проводить рада фонду; функціонує лише для мобілізації фінансових ресурсів у вигляді пенсійних внесків фізичних і юридичних осіб з метою

здійснення виплат членам фонду у майбутньому; розробляють низку механізмів здійснення пенсійного нагромадження коштів та способів проведення відповідних виплат у разі настання страхових умов.

Адміністратор ПФ: здобуває ліцензію від НКЦПФР та представляє фонд перед страхувальниками у процесі заключення угод; організовує облік у розрізі членів фонду, пенсійних внесків та нагромаджених ресурсів; проводить консультування учасників, визначає та виплачує пенсії; доручає зберігачу проводити фінансування поточних видатків фонду; формує звітність для контролюючих інститутів (НКЦПФР, НБУ, антимонопольним комітетом тощо) та радою фонду.

КУА: ліцензує діяльність у НКЦПФР; веде інвестиційну діяльність за рахунок залучених активів і за дорученням НПФ згідно з підписаною декларацією та у правових межах; організовує облік та висвітлює у звітності динаміку вартості фінансових інструментів, групує фінансові ресурси за відповідними активами і фінансовими результатами.

Банк-зберігач: отримує ліцензію на ведення діяльності від НКЦПФР; спеціалізується на розрахунково-касовому обслуговуванні діяльності НПФ; проводить депозитарні транзакції з фінансовими інструментами фондів; моніторить інвестиційні операції КУА та перевіряє її на можливість порушення законодавства, реалізує аудит декларацій фондів; перевіряє правильність визначення нетто ціни активів та нетто ціни одиниці пенсійних фінансових інструментів.

Особливості взаємодії суб'єктів системи НПЗ подана на рис. 2.

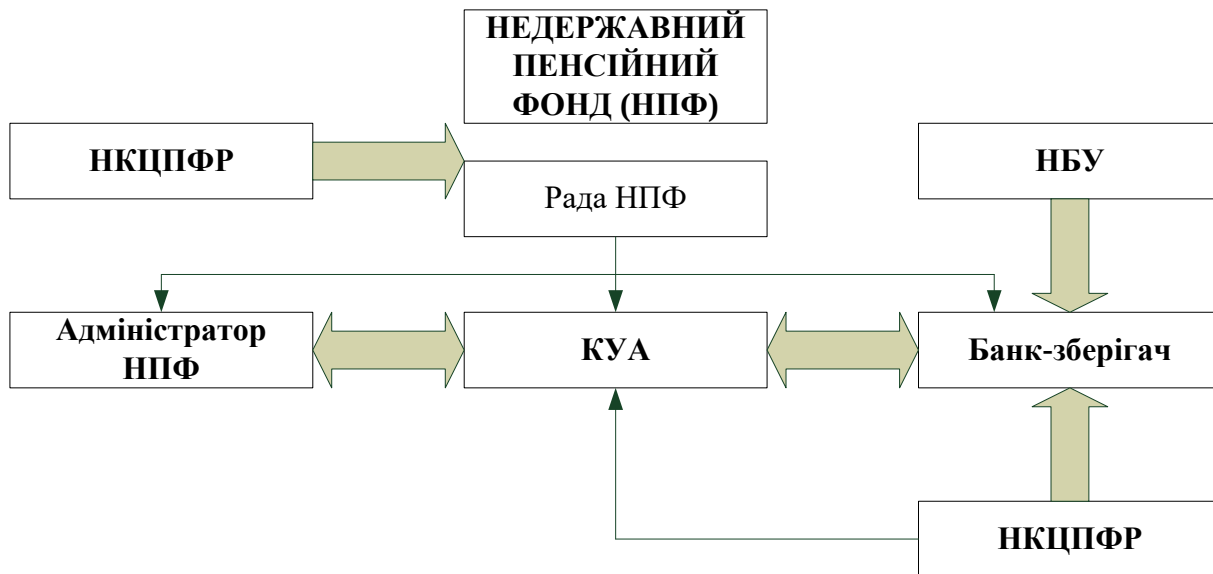

Рис. 2. Схема співпраці між головними суб'єктами української системи недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: розроблено авторами

Досвід розвинених країни світу переконує, що НПЗ є важливою гарантією гідного рівня життя тієї частини населення, яка перебуває у непрацездатному віці, оскільки в таких умовах пенсійні виплати є головним джерелом надходжень та визначають розмір їх поточних витрат. Сьогодні у національній економіці майже все пенсійне забезпечення населення реалізується за рахунок солідарної системи, а Пенсійний фонд перебуває під високим навантаженням та відчуває гострий дефіцит фінансових ресурсів, що зумовлює потребу у додатковому пенсійному забезпеченні. Проте громадяни України уже упродовж тривалого часу не виявляють достатнього рівня довіри до приватних фінансових інститутів, які можуть надавати послуги з пенсійного забезпечення. До них також відносять і банківські установи, котрі пропонують накопичувальні пенсійні депозити. В таких умовах банкам доцільно нарощувати обсяги комунікаційної діяльності з населенням України та донесення до широкого загалу інформації про пенсійні продукти, котрі пропонують вітчизняному фінансовому ринку. Така діяльність допоможе поліпшити справи у сфері фінансової грамотності фізичних осіб, оцінити ефективність альтернативних

пенсійних продуктів на ринку та підвищити рівень довіри населення до української банківської системи загалом.

Сучасні медіа часто поширюють інформацію щодо стану фінансової грамотності населення та пропонують напрями її підвищення серед осіб старшого віку. Доцільно пояснювати громадянам переваги вкладання коштів на пенсійні депозити у банківські установи та аргументувати ці інвестиції такими позитивними сторонами: висока захищеність банківських депозитів від крадіжок, оскільки сховища обладнані сучасними системами безпеки (у порівнянні з приватними будинками); вкладання на пенсійні рахунки у банках супроводжуватиметься нарахуванням складних відсотків, що суттєво примножуватиме обсяг заощаджень у порівнянні зі зберіганням валюти в домашніх умовах; такі інвестиції у банк будуть застрахованими, тому фінансовий стан банку не зможе відобразитися на майбутньому розмірі пенсійного депозиту (в Україні діє Фонд гарантування вкладів, котрий у разі кризових подій компенсує вкладнику втрати у повній мірі); локація банківської установи, оскільки для осіб пенсійного віку це впливає на зручність зняття та інвестування коштів.

Сьогодні в умовах цифровізації економіки українські банки пропонують багато сучасних продуктів, які стосуються пенсійного забезпечення або призначені для осіб, що досягли пенсійного віку. Їм, зазвичай, формують особливі умови та пропонують спеціальні депозити, котрі є досить привабливими, мають пільгові умови, що активуються для осіб старшого віку. Окрім цього в країні проживають багато чоловіків, котрі накопичили достатньо страхового стажу для отримання пенсії, але ще не досягли відповідного віку, необхідного для її отримання. Для цієї категорії банки розробили спеціальні продукти, котрі дають змогу наростити власні заощадження до досягнення пенсійного віку, оскільки вони характеризуються досить вигідними у порівнянні зі звичайними депозитами ставками. Ці депозити мають стати важливим соціальним параметром у системі НПЗ.

Окрім цього важливу увагу потрібно приділити нагромадженням, які пенсіонери намагалися не втратити упродовж тривалих років в умовах нестійкої економічної і політичної ситуації в країні, та моніторити параметри банківських установ щодо розмірів відсоткових ставок, досліджувати дані, що стосуються співпраці окремих фінансових установ з пенсіонерами. Відкриваючи пенсійні рахунки у банківській системі України фізичним особам необхідно концентрувати увагу на таких ключових параметрах: можливість протермінування депозитного вкладу; використання механізму нарахування простих чи складних відсотків; хто виступає суб'єктом оподаткування (уряд чи фізична особа-пенсіонер); чи існує можливість додатково нараховувати депозитний пенсійний рахунок або навпаки – частково знімати нараховані банком відсотки; можливість банківської установи коригувати параметри пенсійного депозиту (термінів, ставок тощо); можливість анулювання пенсійного депозиту з окресленням усіх наслідків і втрат для вкладника. Ці параметри суттєво впливають на вибір особою банківської установи, з якою буде налагоджена співпраця у сфері нагромаджувального забезпечення.

До головних розбіжностей між класичними депозитами та пенсійними, зазвичай, відносять: вигідніша відсоткова ставка; більші можливості управління депозитом (скасування угоди, зняття відсотків, внесення додаткових сум, повернення певної суми пенсійного вкладу тощо); суттєво менші розміри початкових внесків на рахунок. Ці переваги надають пенсійним депозитам більшої привабливості серед населення та підвищують ступінь довіри до вітчизняної банківської системи. Окрім цього, особи пенсійного віку матимуть змогу сподіватися на додаткові нараховані відсотки, які поліпшуватимуть їхній добробут. Головною ціллю банківської установи у цьому напрямі – убезпечити активи й інвестиції від можливого шахрайства та маніпуляцій. Значні розміри коефіцієнтів, котрі наближаються до граничних меж також можна розглядати як позитивну рису пенсійних депозитів. Однак в умовах вибору банківської установи варто пам'ятати, що значні розміри запропонованих відсотків можуть бути ознакою небезпечності, а бажання керівництва покрити дефіцит у

грошових коштах з метою уникнення кризи, тобто фінансова стабільність банку вже є порушеною.

У процесі комунікації з населенням банкам необхідно спростовувати викривленні уявлення про пенсійні депозити та руйнувати головні міфи у цій сфері. Особи передпенсійного віку часто задумуються про долю їхніх вкладень у разі несподіваної смерті, а більшість з них думає, що кошти будуть передані державі або присвоєні банківською установою. Насправді законодавство України чітко регламентує порядок успадкування таких рахунків, окрім цього власник пенсійного рахунку може сформувати довіреність на управління ним. З іншого боку, унаслідок частих криз в економіці лєвова частка населення побоюється втратити свої пенсійні нагромадження унаслідок ліквідації або краху банку, тому до них необхідно донести, що Фонд гарантування вкладів буде покривати такі збитки пенсіонерів, за умови не перевищення депозитів розміру 200 тис грн., а після завершення війни в Україні ця сума може зрости у три рази і становити 600 тис грн.

У розвинених зарубіжних країнах, в яких присутня повноцінна пенсійна система, банки відіграють важливу роль, оскільки можуть проводити адміністрування та управління НПФ, виступати у якості засновників пенсійних фондів та надавати послуги щодо зберігання їхніх активів. Ведення діяльності банківської установи у якості зберігача НПФ регламентується Законом України “Про НПЗ”, який визначає вимоги, обов’язки та інші особливості функціонування у цій сфері [4].

Для ведення діяльності у якості зберігачів НПФ українські банки мають дотримуватися низки вимог, зокрема: здобути ліцензію від НКЦПФР на здійснення цієї діяльності; не мати прямих зв’язків з НПФ, його радою, адміністратором чи керівниками фонду, контролерами тощо; не здійснювати діяльності щодо менеджменту активів сформованого банком акціонерного НПФ; не бути у позикових відносинах з адміністратором, керівниками, чи посадовцями, що здійснюють управління активами. Окрім цих вимог, банки-

зберігачі мають володіти регулятивним капіталом розміром, який не менший за 500 млн грн.

Банк проводить діяльність зі зберігання на основі угоди з НПФ, яка підписується з його радою. Відповідно до чинних нормативних актів, співпрацювати можна лише з одним зберігачем. Будь-які транзакції з активами проводяться тільки за допомогою банку-зберігача, для чого відкривають поточні рахунки. Після укладення угоди з банком на обслуговування усі види активів НПФ (фінансові інструменти, цінні папери, документи власності) зберігаються у банківській установі.

До обов'язків банку-зберігача активів НПФ входять такі: створення та обслуговування рахунків фонду; управління (зберігання, оцінка, облік, передавання, поповнення) активами (фінансовими інструментами та іншими нематеріальними активами); моніторинг процедури оцінки нетто ціни активів і пенсійних вкладів НПФ, яку проводить адміністратор та посадовці фонду, що реалізують менеджмент його активів; втілення вказівок адміністратора щодо переказу пенсійних ресурсів, фінансування витрат з оплати праці адміністратора, зберігача, власного прибутку, аудиторських, агентських, інвестиційних, посередницьких і консультаційних послуг сторонніх організацій, погашення окремих видів видатків, котрі передбачені законодавством; реалізацію вказівок менеджера з активів НПФ у відповідності до інвестиційного договору; збереження дублікатів вказівок щодо здійснення транзакцій з фінансовими інструментами й іншими нематеріальними активами, котрі були передані менеджерами активів НПФ інвестиційним компаніям та посередницьким організаціям; формування звітних форм згідно законодавства; втілення на практиці вказівок НКЦПФР щодо зупинки чи скасування доручень посадовця, який займається менеджментом активів фонду у відповідності до вимог нормативно-правових актів; оприбуткування на рахунок НПФ засобів, що надійшли у банк від вкладників з мінімальною витратою часу [4].

У випадку недотримання нормативно-правових актів управлінцем активами НПФ банк-зберігач: упродовж доби у письмовій формі надсилає ці

дані до ради фонду та його адміністратору, НКЦПФР і самому порушнику; зупиняє реалізацію вказівок порушника, котрі містять ознаки недотримання законодавства. У ситуації відсутності зазначеної реакції від банку-зберігача, він стає солідарним відповідачем з порушником стосовно завданої шкоди НПФ.

За умов зниження упродовж року нетто ціни одиниці пенсійних вкладів НПФ у розмірі, що перевищує п'яту частину, банк-зберігач обов'язково має сповістити про такий випадок раду фонду і НКЦПФР. Банківська установа також не має права пропонувати інвестиційні послуги НПФ упродовж терміну дії угоди щодо надання послуг зі зберігання активів. Вона також не вправі застосовувати фінансові ресурси фонду з метою проведення банківських активних операцій (зазвичай позикових).

Як уже зазначалося, банк-зберігач діє на підставі угоди з НПФ, котра охоплює такі головні параметри: зобов'язання і права контрагентів угоди; послідовність формування звітності; умови передчасного припинення дії контракту; алгоритм і терміни перенаправлення пенсійних активів та інших документів наступному зберігачу; послідовність та ситуації, за яких необхідно зупиняти проведення транзакцій з активами НПФ у разі порушення пунктів нормативно-правових актів; умови коригування параметрів угоди; розподіл фінансових ресурсів НПФ між його управлінцями; відповідальність учасників угоди за неповне або неякісне виконання її умов, розповсюдження секретної інформації тощо.

Важливою складовою договору з банком-зберігачем є інвестиційна декларація НПФ, котра охоплює інформацію про керівників, що проводять менеджмент активів та дублювати угод про управління майном фонду. Рада НПФ має повноваження розірвати договір з одним банком-зберігачем та укласти новий з іншим, про що вона має сповістити НКЦПФР. Таку заміну проводять в умовах настання таких обставин: завершенням періоду дії угоди про надання послуг зі зберігання відповідною банківською установою; розірвання угоди за вказівкою керівного органу НПФ чи банку-зберігача.

Завчасне припинення дії угоди про надання послуг із банком-зберігачем за ініціативою НПФ може відбуватися в таких умовах: скасування ліцензії банківській установі, виданої НКЦПФР, на ведення відповідної діяльності; отримання сигналів від інститутів влади про недотримання нормативно-правових актів банком-зберігачем; недотримання банком-зберігачем пунктів угоди про надання послуг НПФ; введення НБУ в управління банківської установи тимчасової адміністрації, початок процесу оздоровлення його фінансового стану, ухвалення рішення про припинення функціонування чи початок процедури визнання банку нездатним виконувати свої зобов'язання [4].

Угода про надання послуг НПФ може бути завчасно припинена на прохання банку-зберігача у ситуації нездатності виконувати покладені на нього завдання, про що банк має повідомити письмово керівництво фонду з виокремленням обставин, котрі не дають змоги у повній мірі дотримуватися умов укладеної угоди. У випадку завершення терміну угоди з банком-зберігачем або її завчасного припинення керівництво НПФ мусить: сповістити про таку подію письмово НКЦПФР, банківську установу, адміністратора та організацію, котра веде управління майном фонду; заключити угоду про надання послуг зі зберігання з іншою банківською установою упродовж періоду часу, що визначений НКЦПФР [4].

Негативна демографічна ситуація в країні та зростання середнього віку громадян суттєво підвищує тиск на ПФУ. Нестача фінансових ресурсів для виплати пенсій з ПФУ зростає з року в рік, що змушує мінфін фінансувати його дефіцит за рахунок коштів державного бюджету. Проте це не вирішує проблему, а тільки переносить тягар з пенсійного фонду на державний бюджет країни, який також має високий рівень дефіцитності (особливо з початком війни у 2022 року), що змушує уряд проводити державні запозичення та нарощувати розміри державних зобов'язань. Така ситуація підвищує актуальність пошуку напрямів стимулювання розвитку в країні НПФ, котрі б мобілізували заощадження населення з метою проведення виплати пенсій у майбутньому.

Забезпечити ефективне функціонування системи НПЗ та створити передумови для виплати населенню довічних пенсій буде можливим за умови укладення договорів зі страховими компаніями, відкриття депозитних рахунків пенсійного типу у банківських установах або використання послуг НПФ. З огляду на окреслені недоліки перших двох учасників НПЗ, найефективнішим її суб'єктом залишаються НПФ, які, окрім цього, є важливими учасниками фінансового ринку та розміщують на ньому свої інвестиційні інструменти.

Інвестиційна діяльність займає ключове місце у функціонуванні НПФ, оскільки покликана нарощувати пенсійні нагромадження учасників, сприяти перевищенню прибутковості власних активів над індексом інфляції. Результативність такої діяльності визначається ефективністю інвестиційної стратегії фонду, яка полягає у моніторингу динаміки вартості фактичних пенсійних інструментів з метою мінімізації ризику нездатності виконувати зобов'язання щодо пенсійних виплат. Для досягнення таких цілей НПФ стараються постійно поліпшувати якість і структуру портфеля інвестиційних інструментів, що вимагає виконання таких завдань: зниження рівня невизначеності для фінансових інструментів, відповідність розмірів власних фінансових ресурсів потребам фонду, забезпечення мінімально необхідного рівня ліквідності активів, досягнення запланованого ступеня рентабельності вкладеного капіталу тощо.

Головною причиною низьких темпів розвитку НПЗ є незацікавленість участі у ній українців, хоча наявні і низка інших негативних чинників, зокрема: низький рівень довіри до вітчизняної НПЗ можливих учасників; значні упущення та недоліки у законодавчому забезпечення приватного пенсійного страхування; низький рівень оплати праці економічно-активних громадян, що не дає змоги брати участь у нагромаджувальних пенсійних програмах; невисока фінансова обізнаність українського суспільства щодо діяльності НПЗ та потенційні переваги, які можна здобути, ставши її учасником та інші.

Ключовими перепонами у напрямі прогресу НПЗ в Україні є негативна динаміка макроекономічних параметрів, нерозвиненість фінансових ринків (хоча

процеси цифровізації вітчизняної економіки значно долають цей бар'єр), складна політична ситуація, тривала війна в країні.

До головних способів розв'язання окреслених проблем необхідно віднести: обґрунтування ефективності й постійне проведення заходів у напрямі поліпшення відношення населення до інститутів НПЗ, формування міцних гарантій щодо здійснення майбутніх пенсійних платежів; дослідження проблем у сучасному нормативно-правовому забезпеченні та виправлення допущених помилок, законодавче регулювання діяльності усіх учасників НПЗ України; популяризація та створення позитивного іміджу приватним пенсійним програмам на вітчизняних компаніях; післявоєнна стабілізація функціонування української фінансової системи; проведення урядової політики у напрямі підвищення рівня доходів та поліпшення добробуту в суспільстві; започаткування цільових програм для українців, котрі будуть мати на меті доведення інформації про особливості діяльності та позитивні сторони НПЗ.

З огляду на складну економічну ситуацію в Україні та дефіцит фінансових ресурсів у пенсійній системі, котрий не дає змоги виплачувати гідний рівень пенсій громадянам, необхідно реалізовувати заходи щодо подолання існуючих проблем у секторі НПЗ, що допоможе пришвидшити його розвиток та наростити позитивне сприйняття у суспільстві. Зрозуміло, що після завершення війни економіка України потребуватиме влиття величезного обсягу фінансових ресурсів, а дефіцит державного бюджету буде постійно зростати, тому населенню у працездатному віці варто власноруч подбати про майбутнє та почати співпрацювати з приватними пенсійним фондами, укласти угоди з банківськими установами й іншими інститутами щодо відкриття накопичувальних пенсійних рахунків. Такі заходи допоможуть забезпечити гідну старість та захистити від непередбачуваних соціальних обставин у майбутньому.

Вітчизняна практика переконує, що ключовими чинниками участі банків у створенні приватних фондів пенсійного нагромадження є, зазвичай, формування пенсійних програм (соціального пакету) для власного персоналу, а

вже у довготерміновій перспективі виконання низки стратегічних цілей у сфері маркетингу та створення позитивного іміджу на ринку. З огляду на причини припинення діяльності НПФ, то більшість з них пов'язані зі стабільністю діяльності депозитної установи на ринку банківських послуг. Зазвичай ліквідують пенсійні фонди тих банківських установ, у яких з'явився новий інвестор (власник). У випадку придбання депозитної організації іноземними інвесторами, останні рідко проявляють бажання відстоювати активну соціальну позицію, якої дотримувалися минулі акціонери.

У процесі участі банків у системі НПЗ високою є ймовірність появи внутрішніх проблем, виникненню котрих сприяли такі чинники: розмір внесків на пенсійне заощадження та нагромаджених сум відсотків за ними мусить бути не більшим гарантованої величини (для громадян 200 тис грн); наявна необхідність поліпшення законодавчого забезпечення НБУ у сфері співпраці депозитних установ та НПФ; власники пенсійних депозитів мають право передчасно припиняти дію договорів, що унеможлиблює досягнення головних цілей нагромаджувального страхування – накопичення фінансових ресурсів упродовж тривалого періоду часу з метою гарантування постійних пенсійних виплат у майбутньому.

В умовах забезпечення стабільної діяльності українських НПФ доцільно концентрувати увагу на розмірі активів та чисельності учасників, які їх формують. Раціональним є твердження про те, що НПФ з капіталом до 5 млн грн досить складно гарантувати високий рівень прибутковості для вкладників у порівнянні з ідентичними фондами з розміром капіталу близько 100 млн грн. Проте НПФ з таким розміром активів у національній економіці сьогодні налічується небагато, а тривала війна в Україні та кризовий стан господарської системи може ще більше прорідити їхні ряди.

Зацікавлення суспільства у діяльності банків, котрі беруть участь у капіталі приватних пенсійних фондах значно може зрости у випадку надання можливості населення користуватися послугами просторої мережі відділень, яка охоплює усі регіони країни. Це безумовно допоможе пришвидшити процес

інвестування ресурсів у пенсійні програми пов'язаних приватних фондів та раціоналізує шляхи обміну потрібною інформацією.

Необхідно підкреслити, що унаслідок ситуації, котра простежується останній час у банківській сфері та стосується ліквідації великої кількості депозитних установ, зумовлюється потреба у реалізації дієвої політики уряду, метою якої буде підвищення надійності вітчизняних банків за допомогою застосування результативних інноваційних інструментів. Для виконання ключових завдань необхідно сформувати ефективну модель аналізу надійності депозитних організацій, яка дозволить здійснити оцінку їхньої стійкості у сфері фінансів на підставі систематизації параметрів, що охоплюють зарубіжні рекомендації, інструкції, вітчизняні нормативи та інтегральні показники. Цей комплексний науковий підхід аналізу надійності банків дасть змогу сформувати високий рівень відкритості інформації про функціонування депозитних установ, що стане підґрунтям для зростання суспільної довіри до них, а населення сприйматиме їх з погляду надійних партнерів та гарантів високої якості життя після досягнення пенсійного віку.

Ключовою умовою зростання чисельності НПФ в Україні та поліпшення якості пропонованих ними продуктів є організація ефективного менеджменту фінансових інструментів та активів, що стане передумовою результативного функціонування та гарантом виконання своїх зобов'язань перед власниками пенсійних рахунків у майбутньому. Розвиток у національній економіці нагромаджувальної системи пенсійного забезпечення зумовлює необхідність в організації результативного менеджменту пенсійними активами, оскільки такі управлінці будуть управляти вкладками населення на другому ступені української пенсійної системи.

Банківські установи мають змогу виконувати роль з управління активами НПФ. У відповідності до концепцій інвестиційного менеджменту, управління фінансовими інструментами охоплює низку стадій, зокрема: визначення цілей, які потрібно досягнути у процесі інвестування; розроблення політики у сфері капіталовкладень; формування стратегії управління інвестиційним портфелем;

окреслення активів, у які будуть вкладатися ресурси; аналіз результативності капіталовкладень та оцінка ступеня досягнення поставлених цілей.

У процесі формування портфеля інвестицій НПФ управлінці (банки) можуть зустрітися з низкою ризиків, які систематизують за такими групами: ризики, що виникають унаслідок порушення ринкових механізмів та конкурентних умов господарювання (обіг неякісних пенсійних послуг, наявність шахрайських схем у страхуванні тощо); невизначеність, що виникає унаслідок відсутності інформації про стан менеджменту НПФ; ризики, що стосуються визначення ціни фінансових інструментів фонду та зростають унаслідок існування прихованих цін на активи, неефективність їх моніторингу, посилення ролі банків-зберігачів, котрі можуть відстоювати власні інтереси; наявність проблем у процесі визначення ціни одиниці пенсійних внесків, котрі виникають за умови неможливості аналізувати вкладниками реальної нагромадженої суми фінансових ресурсів, нездатності порівняти якість наявних пенсійних продуктів на ринку і реалізувати аргументований вибір між ними; ризики, що з'являються унаслідок відсутності на ринку достатніх видів фінансових інструментів для проведення ефективної диверсифікації портфеля НПФ (українські банки зазвичай інвестують в державні цінні папери); можливість повторного продажу пенсійних продуктів формує також визначені ризики у вкладників.

В окремих державах ОЕСР НПФ виступають великим капіталовкладником у інфраструктурні об'єкти і нерухоме майно (за рахунок здійснення прямих вкладень або застосування особливих механізмів, у яких задіяні довірчі компанії та фонди, що інвестують в інфраструктурні об'єкти), особливо ті, що функціонують під впливом комерційних банків, котрі управляють їхніми активами. Фінансові ресурси НПФ також можуть вкладатися у нерухоме майно, при цьому він може особисто бути забудовником й генерувати фінансові результати або брати участь у механізмі іпотечного кредитування населення. Така діяльність у розвинених країнах дає змогу

приватним пенсійним фондам добре заробити та зберегти вартість мобілізованих вкладів.

При застосування альтернативних капіталовкладень та термінових контрактів НПФ мають змогу генерувати прибуток, ймовірність отримання якого унаслідок хеджування є значно вищою у порівнянні з реальним інвестуванням. Проте, як свідчить досвід, зазначені інвестиції супроводжуються високою невизначеністю і можуть призвести до серйозних втрат у вартості пенсійних активів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, вітчизняні банки можуть відігравати активну роль у розбудові національної системи НПЗ та поряд з НПФ виступати важливими інвесторами в українську економіку. Для цього їм необхідно підвищувати рівень довіри у населення та нарощувати пропозицію високоякісних продуктів на ринку НПЗ.

Загалом необхідно підкреслити, що українські банки та НПФ проводять інвестиційну діяльність, яка супроводжується низькою невизначеністю та інвестують в ОВДП з метою отримання невисоких, але стабільних доходів. Водночас їхні колеги з розвинених країн світу є серйозними капіталовкладниками у інфраструктурні об'єкти та нерухомість, акції провідних компаній, що за сприятливих умов допоможе здобути високі фінансові результати, які дадуть змогу наростити внески учасників фондів. Інноваційні фінансові інструменти сьогодні є важливими методами підвищення ефективності інвестиційної діяльності вітчизняних НПФ, а розширення доступу до міжнародних ринків за рахунок цифровізації і глобалізації економіки відкриває для цього нові можливості.

Література

1. Виговська В. В. Інституційний вимір недержавного пенсійного забезпечення у фінансові системі України // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. №4(2). С. 118 – 124.

2. Вівдюк Є. В. Недержавне пенсійне забезпечення як напрямок розширення банківської діяльності // Економіка та підприємництво. 2011. Вип. 27. С. 211 – 218.

3. Діденко Л. В., Тітор В. С. Сучасний стан системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2020. Вип. 1-2. С. 76 – 86.

4. Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 09.07.2003 №1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 12.05.2024).

5. Коваленко Ю., Лещенко М. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестиційного ринку України // Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. №3(27). С. 190 – 199.

6. Конопліна Ю. С. Роль банків у недержавному пенсійному забезпеченні // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика. Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2012 р.). Суми: УАБС НБУ, 2012. Т. 2. С. 91 – 93.

7. Онкович А., Кузьма С. Компетентностноорієнтована масовокомунікаційна діяльність банківських структур щодо пенсіонерів // Молодий вчений. 2021. №11(99). С. 256 – 261.

8. Приймак І. І., Вишивана Б. М. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України // Світ фінансів. 2019. Вип. 3. С. 121 – 138.

9. Татарин Н., Чепіль Ю., Дунець, І. Система недержавного пенсійного забезпечення як спосіб інвестування: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення // Молодий вчений. 2022. №4(104). С. 110 – 114.

10. Федина В. В. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика // Економіка та держава. 2019. №5. С. 118 – 123.

11. Яворська Т. В. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: ідентифікація загроз та викликів // Соціально-правові студії. 2021. Випуск 4 (14). С. 164 – 170.

References

1. Vygovska, V. V. (2020), "Institutional dimension of non-state pension provision in the financial system of Ukraine", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, Vol. 4(2), pp. 118-124.
2. Vyvdyuk, E. V. (2011), "Non-state pension provision as a direction of expansion of banking activity", *Ekonomika ta pidpryyemnytstvo*, Vol. 27, pp. 211-218.
3. Didenko, L. V. and Titor, V. S. (2020), "The current state of the system of non-state pension provision in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrayiny*, Vol. 1-2, pp. 76-86.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On non-state pension provision", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (accessed: 12 may 2024).
5. Kovalenko, Yu. and Leshchenko, M. (2021), "Non-state pension funds as professional participants in the investment market of Ukraine", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, Vol. 3(27), pp. 190-199.
6. Konoplina, Yu. S. (2012), "The role of banks in non-state pension provision", *Mizhnarodna bankivs'ka konkurentsia: teoriya i praktyka*, *Zbirnyk tez dopovidey VII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [International banking competition: theory and practice, Collection of abstracts of reports of the VII International Scientific and Practical Conference], UABS NBU, Sumy, Ukraine, Vol. 2, pp. 91-93.
7. Onkovich, A. and Kuzma, S. (2021), "Competence-oriented mass communication activity of banking structures in relation to pensioners", *Molodyy vchenyy*, Vol. 11(99), pp. 256-261.

8. Pryimak, I. I. and Vyshivana, B. M. (2019), “Non-state pension provision in the system of social protection of the population of Ukraine”, *Svit finansiv*, Vol. 3, pp. 121-138.

9. Tataryn, N., Chepil, Yu. and Dunets, I. (2022), “The system of non-state pension provision as a method of investment: problematic aspects and ways of improvement”, *Molodyy vchenyy*, Vol. 4(104), pp. 110-114.

10. Fedina, V. V. (2019), “Asset management of non-state pension funds: foreign experience and domestic practice”, *Ekonomika ta derzhava*, Vol. 5, pp. 118-123.

11. Yavorska, T. V. (2021), “Non-state pension provision in Ukraine: identification of threats and challenges”, *Sotsial'no-pravovi studiyi*, Vol. 4(14), pp. 164-170.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024 р.